

Delâlet Türlerinden Mefhûmu'l-Muhâlefet | Merve Nur Uslu

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2022-2023

Mefhumun çeşitlerinden biri olan mefhûmu'l-muhâlefet konusunda usulcüler görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Mefhûmu'l-muhâlefet, lafzın sukut ettiği konuda manasının sözün konusu olan anlamına aykırı olmasıdır. Cumhur bu delaleti nasları yorumlama konusunda geçerli görmektedir. Çünkü lafzın herhangi bir maksada dayanmaksızın kayıtlanmış olması mümkün görülmemektedir. Hanefîler ise bu delaletin fasid istidlal niteliğini taşıdığını ileri sürmüş ve hüküm ifade etmeyeceğini belirtmişlerdir. Nassın belirli vasıflarla kayıtlanması sonucu bu vasıfların zikredilmediği hususlarda hükmün aksi geçerlidir denemeyeceğini savunmuşlardır. Mefhûmu'l-muhâlefet, hükmü belirli bir alana sınırlayarak kıyası daralttıklarını iddia ederek cumhuru eleştirmişlerdir. Bu delalet türünü kabul eden ulema mefhûmu'l-muhâlefetin kabulü için belirli şartlar öne sürmüşlerdir. Çalışmada mefhûmu'l-muhâlefetin delaleti ile ilgili yaklaşımlar, bu yaklaşımların delilleri, kabulü için aranan şartlar ve çeşitleri ele alınmıştır.

GİRİŞ

Çalışmamızda cumhur tarafından kabul edilen fakat Hanefîlerin fasid istidlal olarak gördüğü mefhûmu'l-muhâlefet delilini farklı açılardan inceleyeceğiz. Mefhûmu'l-muhâlefetin tanımını, delaletine dair yaklaşımları, kabulü için aranan şartları ve türlerini ana hatları ile ele alacağız. Çalışmamız genel bilgi edinmeye yönelik olduğundan konuyu ayrıntılarıyla ele almamız mümkün olmamıştır.

Mefhum, muvafakat ve muhalefet mefhumları olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Mefhûmu'l-muvâfakat, lafzın sükût ettiği konudaki mânasının sözün konusu olan anlamına uygun düşmesidir. Mefhûmu'l-muvâfakatta bazen sözden çıkan hükmün zikredilmeyen olay hakkında tıpkı zikredilendeki gibi geçerli olduğu anlaşılırken bazan da zikredilmeyen olay hakkında öncelikle geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. [1]

Mefhumun diğer çeşidi ise mefhûmu'l-muhâlefettir. Bu konu fıkıh usulünde genellikle istinbat metotları bölümünde "manaya delaletin şekli bakımından lafız" başlığı altında ele alınmaktadır. Usulcüler, mefhûmu'l-muhâlefet konusunda ise görüş ayrılığına düşmüşlerdir. [2] Mefhûmu'l-muhâlefetin çalışmamızın devamında tanımına yer verilecektir.

I. MEFHÛMU'L-MUHÂLEFETİN TANIMI

Hanefî usulcüler, delalet türlerinden mefhûmu'l-muhâlefet için el-mahsûs bi'z-zikr et-tahsîs bi'z-zikr, tahsîsu's-şey' bi'z-zikr ve benzeri tabirler kullanmışlardır. [3] Cessas belirtilenin bazen manasının lafızdan anlaşıldığını bazen sadece hüküm manasını verdiğini, beyanının ikinci etapta geldiğini dile getirmektedir. Mefhûmu'l-muhâlefetin tanımını "Bir şeyin iki vasfı var ise ve bu özelliklerinin biri vurgulanmışsa, hüküm taalluk ettiği konular özellikle zikredilirse zikredilen bu vasfın dışındakiler için tam aksi geçerlidir" şeklinde yapmıştır. [4]

Gazzalî mefhûmu'l-muhâlefetin, "delilu'l-hitâb" olarak da adlandırıldığını söylemiş ve şu şekilde tanımlamıştır: "Bir şeyin özellikle zikredilmesinden hareketle, hükmün bu zikredilenden başkası için söz konusu olmadığına istidlal etmektir." Bu istidlal çeşidinin mefhum olarak adlandırılmasının sebebini, elde edilen hükmün sırf mefhum olup mantuka dayanmaması olduğunu belirten Gazzalî, mantukun delalet ettiği şeyin ise mefhum olduğunu dile getirmiştir. [5]

Şaban tarafından mefhûmu'l-muhâlefetin, tanımı, "Mantukun hükmünün, hükümde dikkate alınan kayıtlardan birini taşıması sebebiyle meskut anı hakkında geçerli olmadığına delalet etmesidir." Meskut anı olan hükmün mantuk bih olan hükme muhalif bulunmasından ötürü bu şekilde adlandırıldığı belirtilmiştir. [6] Mantuk, kelimada zikredilen demektir, kendisine ait hükmün zıddının meskut anı yani kelimada zikredilmeyen için geçerli olması mefhûmu'l-muhâlefettir.

Haçkalı, "Söylenenden hareketle, söylenmeyen için hükmün zıddını kabul etmektir." diyerek verilen tanımları özetlemiştir. Hanefiler tarafından mefhûmu'l-muhâlefetin doğru bir istidlal yolu olarak görülmediğini belirtmiştir. Kabul edenlerin ise nassta ifade edilen kaydın, bu kayıt olmadığında hükmün de olmadığını gösterme dışında başka bir anlamının olmaması gerektiğini, aksi halde tarafından mefhûmu'l-muhâlefet ile amel edilemeyeceğini söylediğine dikkat çekmiştir. [7]

Hanefiler mefhûmu'l-muhâlefet fasid istidlal niteliği taşıdığı kanaatine varmış, cumhur ise bu delalet türünün geçerli olduğunu savunmuştur. Koca, bütün usulcülere göre insanların irade beyanlarını yorumlama esnasında hukukî bir delil niteliği taşıdığına, kişi sözünü bir vasıf, şart veya diğer bir kayıtla sınırlandırdığı zaman -başka maksadının bulunduğu tespit edilemiyorsa- kaydın gerçekleşmesi halinde hükmün sabit olacağını, gerçekleşmemesi durumunda ise hükmün sabit olmayacağını belirtmiş olduğuna dikkat çekmektedir. [8]

II. MEFHÛMU'L-MUHALEFETİN DELALETİ İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

Usulcüler, ihtilafız bir şekilde insanların sözlerini ve yazarların ifadelerini yorumlarken, mefhûmu'l-muhalifin hüccet sayılacağı ve buna göre amel edileceğini kabul etmişlerdir. Kişi bir vasıf, şart veya başka bir şey ile kayıtlanmış bir söz söylemiş veya yazmış ise bu, mantuku ile, söz konusu kaydın gerçekleşmesi halinde hükmün sabit olacağına delalet etmekte iken mefhûmu'l-muhalifi ile kaydın gerçekleşmemesi halinde hükmün bulunmayacağına delalet etmektedir. Konulan kaydın mutlaka bir gayesi olduğu düşünülmektedir ve insanların bu gayelerini tespit edebilmenin mümkün olduğu dile getirilmektedir. Koyulan kaydın bulunmaması halinde hükmün bulunmayacağını ifade etme dışında bir maksadın bulunduğu ortaya çıkarsa, bunun mefhûmu'l-muhalifi ile amel edilemez. [9] Dolayısıyla böyle bir maksat tespit edilmez ise mefhûmu'l-muhalifi ile amel edilmelidir. Çünkü kendilerine göre kayıt durduk yere konmamıştır.

Usulcüler arasındaki ihtilaf, Kur'an ve sünnet naslarında mefhûmu'l-muhalefete göre amel edilip edilemeyeceği hususundadır. Cumhur bunlarda da mefhûmu'l-muhalifin hüccet olduğu ve ona göre amel etmek gerektiği görüşündedir. Hanefiler'e göre ise, hüccet değildir ve ona göre amel edilemez. [10] Mefhûmu'l-muhalefeti kabul edenler ve etmeyenler olarak ayrılan bu iki yaklaşımın kabul ve reddinde delilleri bulunmaktadır. Metnimizin devamında bunları ele alacağız.

A. MEFHÛMU'L-MUHALEFETİ KABUL EDENLER

Gazzali bu görüşü benimseyenlere örnek olarak Şafî'yi, Maliki'yi, ikisinin mezhebine bağlı çoğunluk alimi vermiştir. Hükmün kendilerine göre kaydın bulunmadığı diğer vasıflar için geçerli olmadığını dile getirmiştir. [11]

Bu konuda cumhurun delili, naslarda yer alan kayıtlar mutlaka bir maksada binaen konmuş olduğudur. Müçtehit herhangi bir nastaki kaydın hangi maksatla konulduğunu araştırdıktan sonra, hükmün, kaydın bulunduğu durumlara tahsis edilmesi ve kaydın bulunmadığı durumlarda hükmün yok sayılması dışında bir maksadın olmadığını anlarsa onun nassı bu kayda göre yorumlaması ve kaydın bulunmadığı durumlarda mefhûmu'l-muhâlîfe göre amel etmesi gerekir. Aksi takdirde kaydın zikredilmesi, gayesiz ve faydasız sayılmış olur. Boş yere söylenmiş olma özelliğinin düzgün konuşan insanların sözlerinde bile bulunmaması gerektiğine göre, Allah ve resulünün sözlerinde bu durumun bulunamayacağı evleviyet gereğidir. [12] Zeydan, Arap lügatının uslubunda alışlagelenin, bir hükmün bir kayıtla mukayyed olması halinde onun zıddının menfi olduğuna işaret ettiğini dile getirmektedir. [13]

Özetle, mefhûmu'l-muhâlefet taraftarları, naslarda yer alan her kaydın mutlaka bir gayeye yönelik konmuş olduğunu, aksi halde bu kayıtların anlamsız olacağını ve boş yere zikredildiğini kabul etmek anlamına geleceğini, fakat abesle iştigal anlamına gelen bir duruma Allah ve resulünün sözlerinde rastlanamayacağını belirtmişlerdir.

Çil, cumhurun mefhûmu'l-muhâlefet ile ulaştıkları çoğu hükme Hanefiler başka yollarla ulaştıklarından bu konudaki tartışmanın pratiğe yansımalarının sınırlı olduğunu söylemiştir. Hanefilerin, Cumhurun belirlediği

şartlarla veya benzerleri ile bu delalet türünden yararlanma yoluna gitmemiş olmalarının sebebi olarak ise mezhebin iç tutarlılığını sağlama ve koruma amaçlı bir tercih olduğu kanaatine varmıştır. Zira yok olanın delil olmaması, Hanefi mezhebindeki ilkelerden biridir. [14] Mefhûmu'l-muhâlefet, Şariîn söylemediği ile istidlaldir.

B. MEFHÛMU'L-MUHÂLEFETİ REDDEDENLER

Hanefî usulcüler tarafından mefhûmu'l-muhâlefet fasid olarak nitelendirilmiştir. [15] Cessas, bu istidlali benimseyenlerin lügavi ve şer'î bir delil bulamadığını, üstelik bunun aksine delalet ettiğini söylemiştir. [16] Yani nas zikredildiği yerde hükmü ispat eder iken diğer yerlerde mevcut hükmün hilafına delâlet etmemektedir. Belirli vasıfla kayıtladığı hallerde zikredilmeyen hususlarda bunun aksi geçerlidir denmesi mümkün değildir. Gazzali, bir grup kalamcı ile bir grup fakihin mefhûmu'l-muhâlefeti delil olarak kabul etmediklerini belirtirken mantıklı ve tutarlı olanın delil olarak kullanılmaması olduğuna değinmiştir. [17]

Cessas, mefhûmu'l-muhâlefetin Allah için delil olması hususunda medlulünden müstakil halde delil olamayacağını eğer olsaydı Allah'ın aksine delile Kuran'da yer vereceğini dile getirmiştir. [18] Ziddına delalet etmeksizin bir lafzın var olabileceğini de belirtmiştir. Kendisi, umum lafzın veya illetlerin içeriğinin tamamına delalet edeceğini tahsis delili ortaya çıktığı takdirde tahsisin o hükmü değiştireceğinin fakat tahsis dışındaki alanda hükmün devam edeceğini söylemiştir. [19]

Cessas, sahabenin mefhûmu'l-muhâlefet delilini kullanmadığını, eğer bu bir delil olsaydı beynune talak ile boşanan kadının nafakası hakkında ihtilaf etmeyeceklerini belirtmiştir. Zira delil olarak kabul etselerdi Talak suresinin 6.âyetini delil olarak getirir ve ihtilafı giderirlerdi. [20] İlgili âyet "...Eğer gebe iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın..." [21] şeklindedir. Fakat biz âyeti özellikle hamileler zikredildiği için hamile olmayan kadın için nafaka vacip değildir dememekteyiz.

Şariînin tahsîs bi'z-zikr yapması gereken yerlerde yaptığını ve özellikle vurgulamasında bir fayda olduğunu belirtilmiştir. Maksudında makul bir manasının yani akılla kavranılabilir bir gerekçesi olduğu söylenmektedir. Fakat bunun dışında kalanlar için lafzın delaletini tespit gerekmektedir. Hükmün delaletine bakılmalıdır. Haricindekilerin hükmünün aynılığı ya da aksine olması fakihlerin içtihadına kalmıştır. [22] Cessas muhaliflerinin, nassta söylenen hükmün zıttı meskutun anhta geçerlidir söylemleri kıyası hükümsüz kılmaları sebebiyle eleştirmektedir. [23] Çünkü mefhûmu'l-muhâlefet, hükmü belirli bir alana sınırlarken; kıyas, hükmü benzer meselelere taşıyarak hükmün alanını genişletir. Hanefîler, nassın hükmünü illette kendisine ortak olana taşıma eğiliminde oldukları için mefhûmu'l muhâlefeti fasid bir istidlâl yöntemi nitelemişlerdir. Mefhûmu'l-muhâlefet ile amel edildiği takdirde, bu durum şer'î naslarda fâsid anlamların çıkmasına yol açmaktır. [24]

Hanefîler, şer'î naslarda gelen kayıtların pek çok faydası olduğunu savunmaktadırlar. Şariîn gayeleri çoktur ve hepsinin kuşatılması mümkün değildir. Bu sebeple bu faydalar ortaya çıkmadıysa kesin yargıya varılması mümkün görülmemektedir. Koyulan kayıtların faydası hükmün tahsisidir ve tahsisin hükmü kaydın bulunduğu hükümle ilgili söz konusudur fakat onun dışındakilerde hükmün aksinedir şeklinde bir kaniya varılmamalıdır. [25]

Hükmün mefhûmu'l-muhâlefet ile sabit olduğu uygulamalar incelendiğinde, Hanefî usulcüler, kaydın zikredilmediği yerlerle ilgili bir delil varsa hükmü bu delile göre vermişlerdir. Eğer bir delil yoksa hükmü adem-i aslî veya istishâb kuralına göre vermişlerdir. Hanefî usulcüler, kaydın zikredilmediği yerlerde mefhûmu'l-muhâlefete itibar etmemişler, bu yerleri ictihad ve kıyas alanı olarak değerlendirmişlerdir. [26]

III. MEFHÛMU'L-MUHÂLEFETTE ARANAN ŞARTLAR

Mefhûmu'l-muhâlefet delilini kabul edenlere göre bununla amel etmek şarttır. Amel etmek için ise mantakun hükmüne konan kaydın, kayıt kalktığına hükmün de sona ereceğini belirtmek dışında bir fayda ve gayesi olmamalıdır. Eğer böyle bir maksat bulunuyorsa mefhûmu'l-muhâlif hüccet olarak kabul edilmemektedir ve ona göre hüküm verilmemektedir. [27] Konan kaydın ayrı bir maksadının bulunuşu hususunda bazı naslar örnek

olarak verilmektedir.

Konulan maksat Allah'ın kullarına nimetini hatırlatmak ve onlara ihsanını açıklamak istemesi olabilmektedir. [28] "...Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur..." [29] âyetinde etin taze olarak vasıflandırılması Allah'ın kullarına nimetini hatırlatmak istemesi sebebiyledir. Mefhûmu'l-muhâlifini dikkate alarak taze olmayan etin yenmeyeceğine delalet etmemektedir.

Maksat genelde uygulanan bir ifade sevk etmek olabilir. [30] "...Kendileriyle birleştiginiz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı..." [31] Âyetinde evlerinizde kelimesinden kasıt kocaların gözetimi ve terbiyesi altında bulunma vasfı ile kayıtlı olması, insanlar arasında genellikle alışılmış duruma binaendir. Nassın mefhûmu'l-muhâlifini dikkate alacak olursak karısıyla zıfâf gerçekleştiren adamın evinde bulunmayan üvey kıızıyla evlenmesi mübahtır anlamı çıkacaktır. Oysa kocanın evinde olsa da olmasa da zıfâf gerçekleştikten sonra üvey kıızı kocaya haramdır. Bu sebeple bu nassın mefhûmu'l-muhâlefeti ile amel edilmemektedir.

Maksat, insanların içinde bulunduğu vakiya işaret edip, bunu kötölemek ve çirkinliğini ortaya koymak olabilir. [32] "...Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah'a itaatsizlikten sakının ki kurtuluşa eresiniz..." [33] âyetidir. Mefhûmu'l-muhâlefetini dikkate aldığımızda kat kat olmayan az faizi yemenin mübah olacağı anlamına ulaşılmaktadır. Oysa faizin azı da çoğu da haramdır. Bu sebeple nassın mefhûmu'l-muhâlifi ile amel edilmez.

Nassta kayıttan maksat mübalağayı ifade etmek olursa da mefhûmu'l-muhâlefeti ile amel edilmemektedir. [34] "...Onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır..." [35] âyetinde verilen yetmiş kelimesi mübalağa ifade etmekte olup mefhûmu'l-muhâlifi ile amel edilmemektedir. Zira verilen adetten fazla olan istiğfar bağışlanacağına dair bir sonuç doğurmamaktadır.

Alimlerin ekseriyeti tarafından mefhûmu'l-lakap ile amel edilemeyeceği düşünülmektedir. Çünkü hükmün isnad edildiği isimler dışındaki isimlerde hükmün nefyedilmesi konusu anlaşılmamaktadır. [36] Peygamberimizin "Saime koyun kırka ulaşırsa içlerinden biri zekât olarak verilir." [37] sözünden saime olmayan koyundan yahut deve ve ineklerde zekat olmayacağını anlamamaktayız.

Mefhûmu'l-muhâlefeti kabul edenlere göre bununla amel edilebilmesi için ayrıca mevcut olması gereken şartlar şunlardır: Nasta zikredilen kayıt, sorunun cevabı veya bir hadisenin hükmünü beyan amacıyla getirilmiş olmamalıdır. Muhatabın kelamdaki kayıtlarla ilgili hükmü bilmediği düşünülerek bu amaçla kaydın zikredilmiş olmaması gerekmektedir. Nasta mevcut olan kayıt, kaydın olmadığı yerlerde hükmü nefyetme dışında teşvik, tehdit veya nimetleri hatırlatma vb. amaçlarla getirilmiş olmamalıdır. Nassın hükmü müşkül olup, bu müşkülü kaldırmak amacıyla özellikle o kayıt getirilmiş olmamalıdır. Nastaki hükmün, meskût anın hükmü ile teâruz ettiğine dair delil olmamalıdır. Nastaki hükmün meskût anın hükmü ile teâruz ettiğine dair delil bulunur ise nassın hükmü tercih edilmektedir. [38]

IV. MEFHÛMU'L-MUHÂLEFETİN TÜRLERİ

Mefhûmu'l-muhâlefet, sözün taşıdığı kayda göre değişik isimlerle anılmaktadır. Mefhûmu's-sıfat, mefhûmu's-şart, mefhûmu'l-gaye, mefhûmu'l-aded, mefhûmu'l-lakab, mefhûmu'l-hasr şeklinde sınıfladığımız bu türleri alt başlıklar halinde ele alacağız.

A. Mefhûmu's-Sıfat

Hükmü bir vasıfla kayıtlanmış olan nassın bu vasfı taşımayan durumlar hakkında o hükmün geçerli olmadığına delalet etmesi mefhûmu's-sıfattır. [39] Hz. Peygamberin "Zenginin alacaklısını oyalaması zulümdür. Onun dava edilmesi ve cezalandırılması helaldir" [40] hadisine bakıldığında mantukun hükmü zengin olma vasfı ile kayıtlanmıştır. Dolayısıyla borcunu ödeme gücüne sahip olan kişinin borcu ödemekten imtina etmesi zulümdür. Mefhûmu'l-muhâlefine baktığımızda ise fakir kişiyi borcunun ödememesi zulüm değildir. Zenginlik niteliği bulunmadıkça hükümde bulunmamaktadır.

Cabir, "Resulullah, henüz taksim edilmemiş her ortaklıkta şufaya hükmetmiştir." [41] sözünün mantuku ile taksimden önce müşterek malda şufa hakkının meşru kılındığı anlamını taşımaktadır. Yani hüküm taksim edilmiş olmama vasfıyla kayıtlanmıştır ve mefhûmu'l-muhâlifîyle taksimden sonra şufa hakkının tanınmadığı söylenmektedir.

İmam Şafîî, Ahmed b. Hanbel, Ebu'l Hasan el-Eşarinin bulunduğu ulemanın ekseriyetine göre mefhûmu's-sıfat ile amel edilmektedir. Ebu Hanîfe, İmam Gazzali, Mutezile gibi bazı alimler ise mefhûmu's-sıfatı reddetmektedirler. [42]

Mefhûmu'l-muhâlefeti kabul edenlerin daha önce de değindiğimiz üzere delillerinden biri, vasıfla kayıtlanan hükmün vasıf olmadığına hükmün de olmadığına delalet etmemesi durumunda vasfın zikredilmesinin bir faydasının olmamasıydı. Mefhûmu's-sıfatı kabul edenler aynı delili kullanmakla beraber bir diğer delilleri vasfı şart mertebesinde görmeleridir. Yani şartın gelmemesi halinde hüküm o an gerçekleşirdi, şartın gelmesi hükmü kendisinin meydana geleceği zamana kadar geciktirmektedir. Vasıf da aynı şekilde eğer gelmeseydi hüküm o an gerçekleşirdi denmektedir. [43]

Hanefî usulcüler, mefhûmu's-sıfat ile amel edilmemesi gerektiğini düşünerek şu delilleri zikretmektedirler: Vasıf ile kayıtlanan lafzın vasıf olmadığına hükmün de olmadığına delalet etmesi akıl ile yapılan bir istidlaldir fakat vaz' ile ilgili konular akıl ile ispat edilemezler, böyle bir vaz'î delaletin olduğuna dair de mütevatir bir nakil bulunmamaktadır. Vasıf ile kayıtlanmış lafız vasıf olmadığına hükmün de olmadığına delalet etmez çünkü vasıf olmadığına hükmün de olmamasının delili mefhûmu's-sıfat değil adem-ı aslî, istishab veya diğer delillerdir. [44] Gördüğümüz üzere Hanefî mezhebinin mefhûmu's-sıfatı kabul etmemesi onları bu konuda farklı delilleri kullanmaya yönlendirmiştir.

B. Mefhûmu's-Şart

Mefhûmu's-şart, hükmü şart edatlarından biriyle belirli bir şarta bağlanmış olan nassın o şartın yokluğu durumunda söz konusu hükmün geçerli olmadığına delâlet etmesidir. [45] Şartın olmaması durumunda o şartın zıddına hüküm verilmektedir. Hükmün varlığı şartla bağlantı kurmayı gerektirmektedir. [46] Yani şarta bağlı olarak gerçekleşen hüküm ancak o şart vuku bulursa sonuç doğurmaktadır. Şartın bulunmuyorsa hüküm de bulunmamaktadır.

Örneğin, "İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alabilir..." [47] âyeti mantuku ile hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyenlerin mümin cariyelerle evlenmelerine izin vermektedir. Mefhûmu'l-muhâlifî ise hür kadınlarla evlenme imkanı olanların mümin cariyeler ile nikahlanmasının caiz olmadığına işaret etmektedir.

Bir başka örnek "Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin. Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da âfiyetle yiyin." [48] âyetidir. Mantuku ile kadının içinden gelerek vermesi durumunda kocanın mehri harcaması mübahtır. Ancak mefhûmu'l-muhâlifîne bakıldığında mehirden rıza olmaksızın bir şey almak kocaya haramdır.

Peygamber efendimizden nakledilen "Bağış yapan kişi karşılık almamışsa bağışladığı şey üzerinde daha fazla hak sahibidir." [49] hadisi mantuku ile hibe eden kişinin hibesinin karşılığında bir şey almadıysa hibesinden dönebileceğini belirtmektedir. Mefhûmu'l-muhâlifîyle hibe eden kişi hibesinin karşılığında bir şey almış olması durumunda hibesinden dönemeyeceğini ifade etmektedir. Hüküm burada karşılık almama şartına bağlanmıştır.

Mefhûmu's-sıfatı kabul edenlerin tamamı ile mefhûmu's-sıfatı kabul etmeyenlerin bir kısmı mefhûmu's-şartı kabul etmektedirler. Mefhûmu's-şartı kabul edenler şartın gerçekleştiği takdir edilerek hükmün ispat edilmesi lafzın mantûku ile şartın gerçekleşmediği takdir edilerek hükmün nefyedilmesi mefhum ile sabit olmaktadır. İspat ve nefy şeklinde gerçekleşen bu hüküm, şart edatının lafzî delâleti ile sabit olur. Şart edatının lafzî delâleti ile sabit olan bu hüküm, aynı zamanda şer'î hükümdür. [50] Hanefî usulcülere göre ise şartın varlığı hükmün varlığına delalet ederken şartın yokluğu ispat ve nefy şeklinde hükme delalet etmemektedir. [51]

C. Mefhûmu'l-Gaye

Hükmü belirli bir sınırla kayıtlanmış olan nassın bu sınırdan sonra o hükmün geçerli olmadığına delâlet etmesidir. [52] Yani hükmün o sınıra kadar geçerli olduğuna delalet etmekte ve sınırdan sonra ise hükmün zıddına delalet etmektedir. "...Fecrin beyaz ipi siyah ipinden sizin için ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyeğin için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın..." [53] âyetinin mantuku ramazan gecelerinde fecre kadar yemenin içmenin mübah olduğunu belirtmektedir. Mefhûmu'l-muhâlifî ise fecirden sonra yeme içmenin yasak olduğunu belirtmektedir. Burada konulan sınırdır.

Bşr başka örnek "...Allah'ın emrine geri dönünceye kadar haksızlığa sapanlara karşı savaşın..." [54] âyetidir. Mantukıyla Allah'ın emrine uymayanlarla savaşılması gerektiğine işaret eden bu âyet, mefhûmu'l-muhâlifî ile Allah'ın emrine geldiklerinde kendileriyle savaşmanın haram olduğunu belirtmektedir.

D. Mefhûmu'l-Aded

Mefhûmu'l-aded, hükmü belirli bir sayı ile kayıtlanmış olan nassın bu sayının dışında o hükmün yerine gelmeyeceğine delâlet etmesidir. [55] Hükmü belirli bir sayıya bağlı olarak sabit olmaktadır. Eğer hüküm belli bir adede bağlıysa bu adedin dışındaki bir durumda da hükmün olmamasına delalet etmektedir.

Nur suresinde geçen "İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun..." [56] âyetinde hükmün sabit olduğu sayı seksendir. Mefhûmu'l-muhâlifî ile bu sayıdan azı yahut fazlası kabul edilmemektedir.

Hiz. Peygamber'in "Her beş deveden bir koyun (zekât verilmesi) gerekir." [57] hadisi mantuku ile bir koyunun zekat verilmesinin vacip olması için kişinin beş deveye sahip olunması gerektiği kayıtlanmıştır. Mefhûmu'l-muhâlifîyle de beşten az olması halinde develerden zekat verilmesinin vacip olmadığına işaret etmektedir.

E. Mefhûmu'l-Lakab

Özel isme, cins, nevi, topluluk belirten isme bağlanan hükmün onun dışındakiler açısından nefyedilmesidir. Usulcülerin neredeyse tamamı tarafından geçerli bir delil olarak görülmemektedir. [58] Fetih suresinde geçen "Muhammed, Allah'ın resulüdür..." ifadesinden Allah'ın Hiz. Muhammed'den başka peygamberi yoktur anlamı çıkarılamaz.

SONUÇ

Mefhûmu'l-muhâlefet Hanefîler tarafından fasid istidlal olarak kabul edilmiştir. Çünkü kendileri söylenmemiş olanın söylenmiş gibi kabul edilerek şerî meselelerde hüccet olarak kullanılmasına karşı çıkmaktadırlar. Yok olanın delil olmamasının Hanefî mezhebindeki ilkelerden biri olduğunu da ele alırsak bu konuda tutarlı davrandıklarını söylememiz mümkündür. Cumhur ulema ise mefhûmu'l-muhâlefeti delil olarak kabul etmektedir. Mefhûmu'l-muhâlefet ile amel edilebilmesi için birtakım şartlar ileri sürerek olduğu gibi almamaları, bu konudaki titizliklerini göstermektedir.

Okumalarımız neticesinde mefhûmu'l-muhâlefetin İmam Gazzali ve İbn Hazm tarafından eleştirildiğini gördük. Çalışmanın sınırlı olması sebebiyle bu eleştirilere yer vermedik.

Hanefî usulcülerin, cumhurun mefhûmu'l-muhâlefet ile ulaştıkları sonuçlara farklı delillerle ulaştıkları iddiasını değerlendirdiğimizde furûda çok farklılaşmadıkları çıkarımını yapmamız mümkündür. Konuyla alakalı olarak mefhûmu'l-muhâlefeti delil olarak kabul edenlerin ve kabul etmeyenlerin yaklaşımlarının furûda verdikleri hükümlere yansması müstakil olarak çalışılabilir.

Mefhûmu'l-muhâlefet ile amel etmenin lafızla değil sukutla amel etmek anlamına geleceği ve Allah'a söylemediği hükmü verdirmek gibi olacağından aynı zamanda şariin maksatlarını tamamen

kuşatamayacağımızdan zannımızca pek sağlıklı görünmemektedir. Aynı zamanda mefhûmu'l-muhâlefeti cumhurun da her zaman uygulamaya almadığını düşündüğümüzde, delil olarak sayılabilmesi için yine akli çıkarımlara muhtaç kalındığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Ceşşâş, Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-. el-Fuşûl fi'l-'Usûl. 4 Cilt. Kuveyt: Vezâretü'l-'Evkâfi'l- Kuveytiyye, 1414/1994.

Çil, Mustafa. "Hanefi Usulünde Fasid Sayılan İstidlallerden İstifade İmkânı". Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD) 1/2 (10 Aralık 2014), 63-78.

Gazali, İmam. İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi. çev. Hacı Yunus Apaydın. 2 Cilt. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.

Haçkalı, Abdurrahman. "Hüküm Çıkarma (İstinbat) Yöntemleri". İslam Hukuku El Kitabı. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2012.

Koca, Ferhat. "Mefhum". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 28/350-353. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Nas, Taha. "Mefhûmu'l-Muhâlefe'nin Delâleti". Usul İslam Araştırmaları 14/14 (01 Aralık 2010), 117-154.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-. Uşûlu's-Serahsî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Şaban, Zekiyyuddin. İslam Hukuk İlminin Esasları. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 37. Basım, 2021.

Topal, Şevket – Şen, Ayhan. "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefe". Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. <https://doi.org/10.32950/rteuifd.714711>

Zeydân, Abdülkerim. el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkıh. Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 2014.

Zeyle'î. Cemâl ed-Dîn, Ebû Muhammed Cemâl ed-Dîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeyle'î ez-. Naşbu'r-Râye li'Ehâdisi'l-Hidâyeti me'a Hâşiyetihi Buğyeti'l-Elme'î fi Tahrici'z-Zeyle'î. thk. Muhammed 'Avvâme. 4 Cilt. Beyrut; Cidde: Muessesetu'r-Reyyân li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyyeti, 1418/1997.

- [1] Ferhat Koca, "Mefhum", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/351. [2] Mustafa Çil, "Hanefi Usulünde Fasid Sayılan İstidlallerden İstifade İmkânı", Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD) 1/2 (10 Aralık 2014), 67. [3] Taha Nas, "Mefhûmu'l-Muhâlefe'nin Delâleti", Usul İslam Araştırmaları 14/14 (01 Aralık 2010), 24. [4] Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Ceşşâş, el-Fuşûl fi'l-'Usûl (Kuveyt: Vezâretü'l-'Evkâfi'l- Kuveytiyye, 1414/1994), 290-291. [5] İmam Gazali, İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, çev. Hacı Yunus Apaydın (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994), 2/166. [6] Zekiyyuddin Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 527. [7] Abdurrahman Haçkalı, "Hüküm Çıkarma (İstinbat) Yöntemleri", İslam Hukuku El Kitabı, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 236. [8] Koca, "Mefhum", 28/351. [9] Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları, 532. [10] Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları, 532. [11] Gazali, İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, 2/166. [12] Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları, 532. [13] Abdülkerim Zeydân, el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkıh (Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 2014), 347. [14] Çil, "Hanefi Usulünde Fasid Sayılan İstidlallerden İstifade İmkânı", 68. [15] Ceşşâş, el-Fuşûl fi'l-'Usûl, 291.: Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Serahsî, Uşûlu's-Serahsî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 255. [16] Ceşşâş, el-Fuşûl fi'l-'Usûl, 291. [17] Gazali, İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, 2/167. [18] Ceşşâş, el-Fuşûl fi'l-'Usûl, 295. [19] Ceşşâş, el-Fuşûl fi'l-'Usûl, 297. [20] Ceşşâş, el-Fuşûl fi'l-'Usûl, 303. [21] Talak 65/6 [22] Ceşşâş, el-Fuşûl fi'l-'Usûl, 319. [23] Ceşşâş, el-Fuşûl fi'l-'Usûl, 322. [24] Çil, "Hanefi Usulünde Fasid Sayılan İstidlallerden İstifade İmkânı", 28.

[25] Zeydân, el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh, 346. [26] Çil, "Hanefi Usulünde Fasid Sayılan İstidlallerden İstifade İmkânı", 46. [27] Zeydân, el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh, 344. [28] Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları, 530. [29] Nahl 16/14 [30] Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları, 530. [31] Nisa 4/23 [32] Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları, 531. [33] Ali İmran 3/130 [34] Zeydân, el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh, 345. [35] Tevbe 9/80 [36] Zeydân, el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh, 345. [37] Buhârî "Zekât" 38/1454 [38] Topal – Şen, "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet", 19-20. [39] Koca, "Mefhum", 28/352. [40] Buhârî, "İstikrâz ve âdâbü'd-düyyûn", 12. [41] Ebû Muhammed Cemâl ed-Dîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeyle 'î ez-Zeyle 'î . Cemâl ed-Dîn, Naşbu'r-Râye li'Ehâdisi'l-Hidâyeti me 'a Hâşiyetihî Buğyeti'l-Elme 'î fî Taḥrîci'z-Zeyle 'î, thk. Muhammed 'Avvâme (Beyrut; Cidde: Muessesetu'r-Reyyân li't-Ṭabâ 'ati ve'n-Neşri; Dârul-Kible li's-Şekâfeti'l-İslâmiyyeti, 1418/1997), 4/173. [42] Topal – Şen, "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet", 31. [43] Topal – Şen, "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet", 31. [44] Topal – Şen, "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet", 32. [45] Koca, "Mefhum", 28/352. [46] Zeydân, el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh, 342. [47] Nisa 4/25 [48] Nisa 4/4 [49] Zeyle 'î . Cemâl ed-Dîn, Naşbu'r-Râye li'Ehâdisi'l-Hidâyeti me 'a Hâşiyetihî Buğyeti'l-Elme 'î fî Taḥrîci'z-Zeyle 'î, 125-126. [50] Topal – Şen, "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet", 33. [51] Topal – Şen, "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet", 34. [52] Koca, "Mefhum", 28/352. [53] Bakara 2/187 [54] Hucurat 49/9 [55] Koca, "Mefhum", 28/352. [56] Nur 24/4 [57] Ibn Mace, Zekât, 9 [58] Koca, "Mefhum", 28/352.

[1] Ferhat Koca, "Mefhum", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/351.

[2] Mustafa Çil, "Hanefi Usulünde Fasid Sayılan İstidlallerden İstifade İmkânı", Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD) 1/2 (10 Aralık 2014), 67.

[3] Taha Nas, "Mefhûmu'l-Muhâlefe'nin Delâleti", Usul İslam Araştırmaları 14/14 (01 Aralık 2010), 24.

[4] Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Ceşşâs, el-Fuṣûl fi'l-'Usûl (Kuveyt: Vezâretu'l-'Evkâfi'l- Kuveytiyye, 1414/1994), 290-291.

[5] İmam Gazali, İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, çev. Hacı Yunus Apaydın (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994), 2/166.

[6] Zekiyyuddin Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 527.

[7] Abdurrahman Haçkalı, "Hüküm Çıkarma (İstinbat) Yöntemleri", İslam Hukuku El Kitabı, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 236.

[8] Koca, "Mefhum", 28/351.

[9] Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları, 532.

[10] Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları, 532.

[11] Gazali, İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, 2/166.

[12] Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları, 532.

[13] Abdulkarim Zeydân, el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh (Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 2014), 347.

[14] Çil, "Hanefi Usulünde Fasid Sayılan İstidlallerden İstifade İmkânı", 68.

[15] Ceşşâs, el-Fuṣûl fi'l-'Usûl, 291.: Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Seraḥsî, Uşûlu's-Seraḥsî (Beyrut: Dârul-Ma' rife, ts.), 255.

[16] Ceşşâs, el-Fuṣûl fi'l-'Usûl, 291.

- [17] Gazali, İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, 2/167.
- [18] Ceşşâş, el-Fuşûl fi'l-' Usûl, 295.
- [19] Ceşşâş, el-Fuşûl fi'l-' Usûl, 297.
- [20] Ceşşâş, el-Fuşûl fi'l-' Usûl, 303.
- [21] Talak 65/6
- [22] Ceşşâş, el-Fuşûl fi'l-' Usûl, 319.
- [23] Ceşşâş, el-Fuşûl fi'l-' Usûl, 322.
- [24] Çil, "Hanefi Usulünde Fasid Sayılan İstidlallerden İstifade İmkânı", 28.
- [25] Zeydân, el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh, 346.
- [26] Çil, "Hanefi Usulünde Fasid Sayılan İstidlallerden İstifade İmkânı", 46.
- [27] Zeydân, el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh, 344.
- [28] Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları, 530.
- [29] Nahl 16/14
- [30] Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları, 530.
- [31] Nisa 4/23
- [32] Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları, 531.
- [33] Ali İmran 3/130
- [34] Zeydân, el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh, 345.
- [35] Tevbe 9/80
- [36] Zeydân, el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh, 345.
- [37] Buhârî "Zekât" 38/1454
- [38] Topal – Şen, "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet", 19-20.
- [39] Koca, "Mefhum", 28/352.
- [40] Buhârî, "İstikrâz ve âdâbü'd-düyûn",12.
- [41] Ebû Muḥammed Cemâl ed-Dîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Muḥammed ez-Zeyle'î ez-Zeyle'î ,Cemâl ed-Dîn, Naşbu'r-Râye li'Eḥâdîsî'l-Hidâyeti me'a Ḥâşiyetiḥi Buḡyeti'l-Elme'î fî Taḥrîci'z-Zeyle'î, thk. Muḥammed 'Avvâme (Beyrut; Cidde: Muessesetu'r-Reyyân li't-Ṭabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kible li's-Seḳâfeti'l-İslâmiyyeti, 1418/1997), 4/173.
- [42] Topal – Şen, "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet", 31.
- [43] Topal – Şen, "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet", 31.
- [44] Topal – Şen, "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet", 32.
- [45] Koca, "Mefhum", 28/352.
- [46] Zeydân, el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh, 342.

[47] Nisa 4/25

[48] Nisa 4/4

[49] Zeyle 'î .Cemâl ed-Dîn, Naşbu'r-Râye li'Ehâdîşî'l-Hidâyeti me 'a Hâşiyetihî Buğyeti'l-Elme 'î fî Taḥrîcî'z-Zeyle 'î, 125-126.

[50] Topal – Şen, "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet", 33.

[51] Topal – Şen, "Hanefî Usul Düşüncesinde Fâsid İstidlâl Çeşitlerinden Mefhûm-i Muhâlefet", 34.

[52] Koca, "Mefhum", 28/352.

[53] Bakara 2/187

[54] Hucurat 49/9

[55] Koca, "Mefhum", 28/352.

[56] Nur 24/4

[57] Ibn Mace, Zekât, 9

[58] Koca, "Mefhum", 28/352.